

DİN SOSYOLOJİSİNDE DİNİ DAVRANIŞ KURAMLARI*

Murat KOBYA**

Öz

Dini davranış kavramı, din sosyolojisi bakımından sosyal davranışın özel bir türünü ifade etmektedir. Bu sosyal davranış, ya doğrudan dini bir davranıştır (dini ayinler vb.); ya da dini form ve muhtevalarla şekillenmiştir. Sosyolojide, pozitivist sosyoloji tasavvuruyla yorumlayıcı sosyoloji tasavvuru arasında derin farklılıklar vardır. Birincisi, bireyin eylemini belirleyen yapı ve sistemleri vurgulayan makro teoriler üretirken; ikincisi, yapı ve sistemleri inşa eden insan faili vurgulayan teorilere vücut vermektedir. Eylem(faillik)-yapı düalizminin dini davranış teorileri bakımından önemli sonuçları mevcuttur. Yapısal kuramlar dini, büyük ölçekli toplumsal değişimlerin bir sonucu olarak görme eğilimindedirler ve dinin toplumun ihtiyaçları konusunda sahip olduğu önemi vurgulamaktadırlar. İnsani failliği vurgulayan kuramlarda ise amaç, aktörün eylemini yorumlayarak anlamaktır. Bu kuramlara göre din, toplumun sürekli olma ihtiyacı ile değil, bireyin anlam arayışı ihtiyacı ile ilgili olup; çizgisel bir tarihi gelişmenin, toplumsal bir bilincin veya sistemin dengeye yönelik eğiliminin değil, belli bir tarihi bağlamda yaşamış muayyen bireylerin ürünüdür. Bu teoriler, bireylerin dini eyleme ilişkin gerekçelerini vurgulamaya da önem vermektedirler. İnsanların niçin dindar olduklarını, belirli dini davranışları neden sergilediklerini ve dine niçin ihtiyaç duyduklarını inceleyen kuramları dört başlıkta incelemek mümkündür. Bunlar: Yoksunluk, sosyalleşme, rasyonel seçim ve anlam arayışı kuramlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Eylem, Yapı, Dini Davranış, Yorumlayıcı Sosyoloji, Pozitivist Sosyoloji.

RELIGIOUS BEHAVIOUR THEORIES IN SOCIOLOGY OF RELIGION

Abstract

The concept of religious behaviour in terms of sociology of religion is to refer to a special kind of social behaviour. It is either a direct religious behaviour (religious ceremonies, etc.) or is shaped by religious forms and contents. In sociology, there are fundamental differences between the positivist and the interpretative conception of sociology. While the first one produces the macro theories emphasizing structures and systems which determine the actions of individuals, the second one produces theories building up the structures and systems and emphasizing a person as the subject. The dualism of action-structure has important consequences in terms of religious behaviour theories. The structural theories tend to see religion as a result of large scale social changes and emphasize the important of religion to the needs of a society. In the theories emphasizing a person as the subject the target is to understand action of the actor by interpreting. According to these theories, religion is not about a need of being constant of the society, but a need of an individual's search for meaning; it is neither the linear historical development, nor the social conscience and nor the tendency for balance of system, but it is the product of certain individuals who lived in a particular historical context. These theories are to pay attention to emphasize the reasons concerning religious actions of individuals. It is possible

* Bu makale; yazarın, *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları (1. Basım, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012)* adlı eserinden geniş ölçüde yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, muratkobyay@ibu.edu.tr

to examine the theories such as why individuals become religious, why they demonstrate certain religious behaviour, and why they need religion under the four titles. These are the theories of deprivation, socializing, rational choice and search for meaning.

Key Words: Action, Structure, Religious Behaviour, Interpretative Sociology, Positivist Sociology.

Giriş

Dini bir motivasyonla icra edilen iradeli hareket¹ şeklinde tanımlanması mümkün olan dini davranış kavramı, din sosyolojisi bakımından sosyal davranışın özel bir türünü ifade etmektedir. Bu sosyal davranış ya doğrudan dini bir davranıştır (dini ayinler vb.), ya da dini form ve muhtevalarla şekillenmiştir.²

Sosyolojinin inceleme konusu olan sosyal davranış, pozitivist sosyoloji geleneğiyle uyumlu olan bir tanıma göre; birbirinden haberdar olan ve birlikte mensubiyet duygusuna sahip en az iki insanın davranışdır. Bu tanıma göre sosyal davranış, bir sosyal grup içindeki davranıştır. Burada çeşitli sosyal statü ve rollere sahip sosyal kişiler söz konusudur. Sosyal davranış; tipleşmiş, standartlaşmış, yapılaşmış ve kalıplaşmış bir davranıştır. Buna göre dini davranış da, bir dini grup içindeki davranış olmaktadır. Bu durumda dinin, bir grup insanın ilişkilerinin temeli olması gerektiği anlaşılmaktadır.³

Yorumlayıcı sosyoloji ekolünün önde gelen ismi Max Weber'e (1864-1920) göre ise, sosyolojinin temel inceleme konusu olan sosyal davranış; anlamlı olarak diğerlerinin geçmiş, mevcut ve gelecekte olması beklenen davranışlarına yönelik her tür insan davranışını içerir.⁴ Tanımdan da anlaşılacağı üzere, her davranış toplumsal davranış değildir. Sadece nesnelere yönelmiş olan zahiri davranışlar da toplumsal davranış değildir. İçsel tutumlar ise ancak başkalarının davranışlarına yönelmiş olmaları halinde toplumsal davranış olurlar. Vecd ve tek başına yapılan dua gibi dini davranışlar da toplumsal davranış değildir. Bir bireyin ekonomik faaliyeti ancak ve sadece başkalarının davranışlarını dikkate alması ve hesaba katması; mesela, başkalarının arzu ve isteklerini dikkate alarak üretim ya da tüketim faaliyetine girişmesi şartıyla toplumsal bir davranış olabilir. Her beşeri temas toplumsal bir karakter taşımaz. Yalnızca başkalarının tutum ve davranışlarına yönelen anlamlı tutum ve davranışlar toplumsal bir niteliğe sahiptir. Mesela, bisikletli iki kişinin birbiriyle çarpışması bir tabiat hadisesi gibi olup toplumsal bir davranış değildir. Ancak çarpmamak için diğerine yol verme teşebbüsü, çarpışmayı müteakiben karşılıklı bağırıp çağırışmalar, kavga veya dostça uzlaşma gibi eylemler birer toplumsal davranıştır. Çok sayıda insan tarafından birlikte sergilenen kitlesel davranışlar ya da başkalarının davranışının etkisi altında sergilenen davranışlar da sosyal davranış değildir. Mesela yağmurun

¹ Paul E. Johnson, "Dini Davranış", Habil Şentürk (çev.), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, s.25-29.

² Günter Kehrler, "Din Sosyolojisi", M. Emin Köktaş (çev.), *Din Sosyolojisi*, Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (drl.), 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2007, s.26.

³ Zeki Arslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, 4. Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001, s.18; Zeki Arslantürk, "Din Sosyolojisinin Konusu", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), 1. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s.16-17; Kehrler, s.21.

⁴ Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Ümit Tatlıcan (çev.), 1. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.244.

yağmasıyla birlikte sokaktaki insanların bir kısmının aynı anda şemsiyelerini açması, islanmaktan korunma amacına yöneliktir ve bu eylemde, bir başkasının tutum ve davranışlarına yönelme söz konusu değildir. Sadece kitle olgusunun tesiriyle ve tepkisel sebeplerle sergilenen ve kitle ile arasında anlam bağı taşımayan bir eylem, toplumsal davranış olarak adlandırılmaz. Aynı şekilde bir insanın başkasında görüp beğendiği bir davranışı aynen sergilemesi yani taklit etmesi de toplumsal davranış değildir. Çünkü bu davranış başkasının davranışına karşı ya da ona yönelik olarak yapılmamıştır. Başkasının davranışı, bu davranışın sebebi olmuş ancak arada bir anlam bağı oluşmamıştır. Buna mukabil, bir kişi bir başkasının davranışını moda olduğu, geleneklere uygun, örnek bir davranış olduğu için vb. sebeplerden dolayı taklit ediyorsa, o takdirde arada anlam bağı bulunuyor demektir ve dolayısıyla söz konusu davranış, toplumsal bir davranıştır.⁵ Kısacası sosyal davranış, öznel anlamın bir başka birey veya grupla ilişkili olduğu bir eylemdir. Toplumsal eylemin analiz edilebilecek iki anlamı vardır: Analiz, eylemin belirli bir birey için sahip olduğu anlama atıfta bulunmalı veya varsayımsal bir aktörün öznel anlamıyla ilgili bir ideal tipe ilişki içinde yapılmalıdır.⁶

Sosyal davranışın özel bir türü olan “dini davranış”, Weber’in davranış tipolojisinde “değer yönelimli rasyonel davranış” kategorisine dâhildir. Buna göre; dini davranış, dini bir değer elde edilmesine yönelik rasyonel bir eylemdir. Dini davranışın rasyonelitesi bireyin etkinliğini yönlendiren tutarlı hedeflere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁷

Yukarıda geçen iki farklı sosyal davranış tanımı, sosyolojideki iki farklı perspektife işaret etmektedir. Biz bu çalışmamızda ilk olarak, bu iki farklı sosyolojik perspektif ve onların tipik temsilcileri hakkında kısaca bilgi verecek, dini davranışa bakış açıları üzerinde duracağız. Daha sonra, “dini davranış teorileri” başlığı altında; insanların niçin dindar olduklarını, belirli dini davranışları neden sergileme eğilimi gösterdiklerini ve niçin belli bir dine bağlanma ihtiyacı duyduklarını açıklamaya çalışan sosyolojik temelli teorileri inceleyeceğiz.

1. Pozitivist - Yorumlayıcı Sosyoloji Düalizmi ve Dini Davranış

Sosyolojide pozitivist sosyoloji tasavvuruyla yorumlayıcı sosyoloji tasavvuru arasında derin farklılıklar vardır. Birincisi, bireyin eylemini belirleyen yapı ve sistemleri vurgulayan makro teoriler üretirken; ikincisi, yapı ve sistemleri inşa eden insan faili vurgulayan teorilere vücut vermektedir.

1.1. Pozitivist/Natüralist Sosyoloji Ekolü

Pozitivist/natüralist sosyolojide, sosyolojinin tıpkı doğa bilimlerine benzeyen bir bilim olduğu görüşü kabul edilir. Natüralist sosyologlar, fizik ve biyolojiyi model alarak doğa ve toplum bilimlerinin birliğini kabul etmektedirler. Toplum doğanın uzantısı olarak gören, doğa ve toplumun aynı yasalar tarafından yönetildiği ve dolayısıyla birey davranışlarının büyük ölçüde dış güçler tarafından

⁵ Max Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, Medeni Beyaztaş (çev.), 6. Basım, İstanbul: Bakış Yayınları, 2007,s.40-42.

⁶ Giddens, s.237.

⁷ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Osman Akınhay (çev.), 1. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s.179; Giddens, s.245.

belirlendiğini öne süren natüralist sosyologlara göre; doğanın sabit kanunlarla idare edilmesi gibi, insanın eylemlerinin de öyle ya da böyle toplumsal yapı tarafından belirlendiğini kabul etmek gerekir. Zira toplumsal olgular da doğal fenomenler gibi düzenlilik ve nedensellik yasalarına tâbidirler. Onlara göre; insanlar seçeneklere sahip olmakla birlikte, bu seçenekler çoğunlukla yapısal olarak belirlenmiştir. Esasen insan; bencil, kavgacı fakat güvenlik ihtiyacı duyan bir varlık olup, onun arzularını sınırlayacak ve sosyalleşerek uyum içinde yaşamasını sağlayacak bir toplumsal yapıya ihtiyaç vardır.⁸

Tipik bir natüralist kuram olan işlevselcilik; insanı, sosyal yapının/sistemin kontrolündeki, yalnızca bir statü işgal eden, bağımsız iradede yoksun bir unsur şeklinde tasavvur etmektedir. İşlevselcilik, "toplumsal ve kültürel olguların, sosyo-kültürel sistem içerisinde yerine getirdiği işlevlerin çözümlenmesi"⁹ şeklinde tanımlanabilir. Bu teorik perspektife göre toplum, birbirine bağımlı ve hepsi de genelde sistemin bütünleşmesi ve uyarlanmasına katkıda bulunan öğelerden oluşan bir bütündür. Toplumsal sistemi meydana getiren tüm öğeler, sistemin ihtiyaçlarıyla ilişkili özel işlevleri yerine getirmeleri ölçüsünde vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Sosyolojik bir kavram olarak İtalyan sosyolog Wilfredo Pareto (1848-1923)'dan alınmış olan sistem nosyonu, sosyolojik işlevselciliğin bütün türlerinin merkezinde yer almaktadır. Nitekim işlevselciliği diğer bütüncül yaklaşımlardan ayıran özellik, parçaların bütünle ve birbirleriyle işlevsel ilişkisidir. Her toplum görece sürekliliği olan öğelerin dengeli bir yapısı, çeşitli alt sistemlerden oluşmuş bir sistemdir. Sistem, kendisini oluşturan unsurları ve bu unsurların arasındaki dinamik ilişkileri içine alan bir bütündür. Bir sistem olarak toplumun özü, topluluk olarak örgütlenmiş bir nüfusun yaşantısı tarafından kalıplaştırılmış bir düzendir. Bir düzen olarak toplum; değerler, normlar ve kuralları içerir. Sosyal sistemin en önemli işlevi ise bütünleşmedir. Sosyal bütünleşmeyi gerçekleştiren en önemli ve temel güç ise ortak değerler sisteminin varlığıdır. İşlevselcilik, biyolojik organik sistem modeline dayalı olarak geliştirilmiş, organizmacı ve evrimci bir toplum tasavvuruna sahiptir. Bu perspektifte sosyal davranış, sistemin ihtiyaçları tarafından belirlenmiş bir rol davranışdır.¹⁰

1.2. Yorumlayıcı/İnşacı Sosyoloji Ekolü

Yorumlayıcı-inşacı perspektif, pozitivist sosyoloji anlayışıyla keskin bir karşıtlık halinde olup; söz konusu sosyolojinin, toplumu doğanın uzantısı olarak gören, doğa ve toplumun aynı yasalar tarafından yönetildiği ve dolayısıyla birey davranışlarının büyük ölçüde toplumsal yapı tarafından belirlendiğini ileri süren analizini şiddetle reddeder. Yorumlayıcı sosyal teoriye göre sosyal bilimlerin araştırma konusu olan insan; kendi sosyal dünyasını inşa edebilecek ve kontrolü altına alabilecek güçte, bilinçli, irade sahibi, yaratıcı, başkalarının eylemlerini yorumlayan ve dikkate aldıklarına dayanarak bir eylem çizgisi geliştiren, bağımsız

⁸ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Hayriye Erbaş (çev.), 4. Basım, Ankara: Palme Yayıncılık, 2011, s.33,37 ve 205.

⁹ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas (çev.), 1. Basım, İzmir: Punto Yayıncılık, 2004, s.22.

¹⁰ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Teorileri II*, 2. Basım, Konya: Yunus Emre Ltd. Şti., 1994, s.106; Wallace ve Wolf, s.22; Swingewood, s.272-273.

ve rasyonel bir varlıktır.¹¹ Toplumsal dünya da; insan davranışlarını belirleyen, sabit, verili, harici bir yapı değil; insanlar arası etkileşim içerisinde var edilen ve yorumlama süreci içinde her an değiştirilip dönüştürülen insani bir inşadır. Dolayısıyla sosyal gerçeklik olup bitmiş bir ürün değil, süregelen bir oluşum sürecidir.¹² Yorumlayıcı sosyoloji, sosyal davranışın altında yatan öznel anlamın anlaşılıp yorumlanmasını sosyolojik analizin merkezine yerleştirmiş; kurum, yapı, sistem vb. kavramların, birlikte eylemde bulunan insanlardan ve onların niyet, amaç, değer ve sembolik evrenlerinden bağımsız bir anlama sahip olmadıklarını vurgulamış; toplumsal gelişme yasaları gibi genelleseyici ve evrimci nosyonları reddederek hümanist bir sosyal bilim tasavvuru ortaya koymuştur.

1.3. Eylem-Yapı Düalizmi ve Dini Davranış

Yukarıda gördük ki, pozitivist sosyoloji ekolü insan davranışlarını belirleyen bir sosyal yapıya işaret etmektedir. Yorumlayıcı sosyoloji ise, eylemleriyle sosyal dünyayı/yapıyı inşa eden insan faili vurgulamaktadır. Bu durum dikkatimizi, eylem(faillik)-yapı düalizmine yöneltmektedir. Şimdi, söz konusu düalizmin dini davranış teorileri açısından önemli sonuçları olduğunu göstermeye çalışacağız.

1.3.1. Yapısal Dini Davranış Teorisi

Yapısal kuramlar; dini, büyük ölçekli toplumsal değişimlerin bir sonucu olarak görme eğilimindedirler ve dinin toplumun ihtiyaçları konusunda sahip olduğu önemi vurgulamaktadırlar. Mesela Emile Durkheim (1858-1917), dinin toplumsal dayanışma ve istikrar oluşturma işlevi olduğunu savunmaktadır.¹³ O, tüm dini olguları, inançlar ve ayinler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Dini inançlar, birtakım sembolik düşünce ifadelerinden; dini ayinler ise belirli eylemlerden oluşur. Dini inanç her şeyi kutsal ve profan (kutsal olmayan) şeklinde ikiye ayırır ve din kutsalı ifade eder. Durkheim, Avustralya yerlilerinin dini yaşantıları hakkındaki, diğer bazı bilim adamlarının araştırmalarından yararlanarak ortaya koyduğu "Dini hayatın İlk Biçimleri" adlı eserinde, elindeki verileri yorumlayarak ve genelleyerek şu sonuca ulaşır: Toplum üyeleri bir dini ayine katıldıklarında, aslında topluma tapmaktadırlar. Çünkü insanlar, her ne kadar dini ayin vasıtasıyla kutsal bir güce ya da varlığa taptıklarını zannetseler de; aslında o kutsal güç, ahlaki bir gerçekliğin yani toplumun sembolik ifadesinden başka bir şey değildir. Toplum, din vasıtasıyla üyelerini kontrol etmekte ve onların ahlaki otoriteye saygı göstermelerini sağlamaktadır. Ancak geleneksel din; uzmanlaşmış modern toplumda, geleneksel toplumdaki bu işlevini yerine getiremeyeceği için; modern toplumda, onun işlevsel bir alternatifi ortaya çıkacaktır. Çünkü din, evrensel ve toplumsal uyum açısından vazgeçilmez bir kurumdur.¹⁴

Amerikalı yapısal-işlevselci sosyolog Talcott Parsons (1902-1979) da Durkheim'e paralel olarak, güdüleme ve istikrar sağlama özelliğiyle dinin hem

¹¹ Poloma, s.243-244; Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz (hzl.), 2. Basım, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2008, s.236-237.

¹² Poloma, s.232-233.

¹³ Inger Furseth ve Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp (çev.), 1. Basım, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011, s.96.

¹⁴ Roberto Cipriani, *Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler*, Ali Coşkun (hzl.), 1. Basım, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s.105-109; Furseth ve Repstad, s.72-73.

birey hem de toplumsal sistem için bir gereklilik olduğunu söylemektedir. Yapısal işlevselci perspektifte din, dış koşulların bir sonucu olarak var olan ve belirli bir sosyal işlevi yerine getirdiği için varlığını devam ettiren bir olgudur. Yapısal kuram, bireylerin dini ritüellere ya da gruplara katılım gerekçelerini büyük ölçüde göz ardı etmeye meyillidir. Bu kurama bireylerin gerekçeleri dâhil edildiğinde ise; çoğunlukla bu gerekçeler, engellenme ve yoksunluk olmaktadır.¹⁵

Yapısalcı bir sosyal dünya tasavvuruna sahip olan Karl Marx (1818-1883)'a göre, din insanı değil insan dini inşa etmektedir. Toplumun temel yapısını üretici güçler ve üretim ilişkileri meydana getirmektedir. Siyasi yapılar, ahlak ve din bu ana temel üzerine inşa edilmiştir. Din, üretim biçimindeki değişimlere genellikle uyum sağlayan bu üst yapının sadece bir görünümüdür. Bilinç, başlangıçtan beri toplumun bir ürünüdür. İnsanların düşüncelerinin ve ruhsal münasebetlerinin üretimi, onların doğrudan maddi varoluş koşullarının ve toplumsal ilişkilerinin bir sonucu ve dışa yansımalarıdır. Din, insan gelişiminin erken dönemlerinde, insanoğlunun doğanın güçleri karşısındaki çaresizliğinin bir ifadesiydi. Mal üretimine dayanan burjuvazi toplumunda ise, Protestan Hıristiyanlığı ve onun bireyciliği dinin en uygun biçimidir. Sonuç olarak, dini dünya gerçek dünyanın yansımalarından başka bir şey değildir.¹⁶

Marx, dini bir ideoloji formu olarak da tasvir etmektedir. Ona göre, din de dâhil olmak üzere herhangi bir zamandaki yaygın fikirler, egemen sınıfın çıkarlarının meşrulaştırılmasını sağlamaktadırlar. Kapitalist toplumda din, kişinin burjuva karşıtı bir perspektife göre hareket etmesini engelleyen bir illüzyon olarak tezahür etmektedir.¹⁷

1.3.2. Yorumlayıcı Dini Davranış Teorisi

İnsani failiği vurgulayan kuramlarda amaç, aktörün eylemini yorumlayarak anlamaktır. Mesela Weber'e göre din, toplumun sürekli olma ihtiyacı ile değil, bireyin anlam arayışı ihtiyacı ile ilgilidir. Bu kuramlarda din; çizgisel bir tarihi gelişmenin, toplumsal bir bilincin veya sistemin dengeye yönelik eğiliminin değil; belli bir tarihi bağlamda yaşamış muayyen bireylerin ürünüdür. Bu teoriler, bireylerin dini eyleme ilişkin gerekçelerini vurgulamaya da önem vermektedirler. Buna göre sosyoloji, bireylerin anlamlı hedefler seçme kabiliyetinde olduğunu kabul etmelidir. Bireyler, çevreden aldıkları uyarıcılara otomatik bir şekilde değil, bilinçli şekillerde tepki verirler. İnsan eylemini anlamak için sosyal bilimci, failin motivasyon, hedef ve niyetlerini kavramalıdır.¹⁸

Max Weber, dini davranışın dışsal tezahürlerinin çeşitlilik gösterdiğini, dolayısıyla söz konusu davranışın ancak anlamı yönünden yani öznel deneyimler, fikirler ve ilgili bireylerin amaçları göz önünde bulundurularak kavranılabileceğini belirtmektedir.¹⁹ Weber'in davranış tipolojisinde dini davranış, daha önce

¹⁵ Furseth ve Repstad, s.96.

¹⁶ Karl Marx ve Friedrich Engels, "Din ve Sosyolojisi", Mevlüde Ayyıldız (çev.), *Din Sosyolojisi*, Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (drl.), 3. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 2007, s.121-126; Furseth ve Repstad, s.67-68.

¹⁷ Cipriani, s.46; Furseth ve Repstad, s.68.

¹⁸ Furseth ve Repstad, s.96-97 ve 218.

¹⁹ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, Latif Boyacı (çev.), 1. Basım, İstanbul: Yarı Yayınları, 2012, s.85.

belirtmiş olduğumuz üzere, “değer yönelimli rasyonel davranış” kategorisine dâhildir. Buna göre; dini davranış, dini bir değerinde elde edilmesine yönelik rasyonel bir eylemdir. Weber, dini davranışın aktör için ne anlama geldiğinden hareketle, din ile sosyo-ekonomik süreçler arasındaki ilişkileri incelemiş ve indirgemeci yorumlardan uzak durmuştur.²⁰

O, “Din Sosyolojisi” adlı eserinde, dinin evrimini tasvir eder. Din, bireylerin doğüstü varlıkları kontrol etmeye yönelik büyü niteliğindeki çabalarıyla başlamıştır ve tanrıların doğa ile ilişkilerini anlamaya yönelik giderek rasyonelleşen çabalarla devam etmiştir. Weber’e göre ilkel dünya, her şeyin büyüden ibaret olduğu bir birlik dünyasıdır. Tarihin bir noktasında bu büyü bozulmuş ve bir tarafta rasyonel bilgi, diğer tarafta ise mistik tecrübe olacak şekilde parçalara ayrılmıştır.²¹

Weber, ilkel dinleri açıklamak için “karizma” kavramını kullanmaktadır. Karizma; Weber’in deyişiyle, mutad olanın dışında olan ve insanlar, hayvanlar, bitkiler ya da eşyalar ile ilişkili hale gelen şeyin niteliğidir. Karizma bir obje ya da insanın tamamen doğal olarak özünde barındırdığı tanrı vergisi bir yetenek olabilir. İlkel insanın dünyası; ona göre, olağan ile olağanüstü arasındaki bir ayrımı ihtiva eder. İnsanlığın dini tarihinin başlangıç noktası kutsal ile dolu bir dünya ise de, zamanımızda ulaştığı nokta, Weber’in ilan ettiği şeydir: “Dünyanın büyüden arındırılması”. Kutsal yani insanlığın serüveninin başlangıcında bizi çevreleyen varlıklara atfedilen olağanüstü nitelik, artık dünyamızdan kovulmuş durumdadır. Modern dünya; kullanılmak, dönüştürülmek ve tüketilmek üzere kendilerini bize sunan, fakat artık karizmanın büyüsunü taşımayan güçler ya da varlıklardan oluşmaktadır.²²

Weber’e göre, dini olaylarla ekonomik olaylar karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Dini, ekonominin ya da ekonomiyi dinin basit bir fonksiyonu olarak görmek isabetli değildir. Ona göre her din, bir inanç ve ibadetler bütünü olmasının yanı sıra, bir dünya görüşü ve hayat anlayışını da inananlarına vermektedir. Böyle olunca da, belli bir dinin mensuplarının, diğer dünyevi faaliyetlere olduğu gibi ekonomik faaliyetlere karşı da, kaynağını dinden alan bir tavrı mevcuttur. Nitekim Weber’in, “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” adlı ünlü çalışmasında ele aldığı temel konu; belli bir dini düşüncenin, bir ekonomik sistemin dünya görüşü üzerindeki etkisidir. Bu çalışmada Weber, Protestanlığın kapitalist gelişme için ideolojik bir temel sağladığını iddia etmektedir. Modern kapitalizmin en önemli vasıflarından biri olan iş hayatının rasyonelleşmesi Protestanlıktan gelmektedir. Çünkü Protestanlık, işi ve çalışmayı kutsallaştırmış, dünya hayatından kaçan insan ideali yerine kurtuluşu dünyada, bir mesleğe bağlanıp sıkı ve disiplinli çalışmakta arayan bir insan idealini mensuplarına telkin etmiştir. Protestan Ahlakı tezinde Weber’in amacı, sosyal hayatın ekonomik ilişkilere indirgenemeyeceğini, inanç ve düşüncelerin de ekonomik gelişme üzerinde etkili olabileceğini ispatlayarak Marx’ın tarihsel materyalizm tezini çürütmek idi. Bununla birlikte o, kapitalizmin gelişmesinin yalnızca Protestan ahlakına bağlı olduğunu anlatmak istemiyordu.

²⁰ Furseth ve Repstad, s.75; Cipriani, s.132.

²¹ Furseth ve Repstad, s.76.

²² Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Korkmaz Alemdar (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, s.499; Cipriani, s.133-134; Weber, *Din Sosyolojisi*, s.86.

Onun asıl anlatmak istediği, toplumsal gerçekliğin çok sebepli ve çok boyutlu bir tabiata sahip olduğu ve dolayısıyla tek bir nedene indirgenmesinin mümkün olmadığıdır.²³

Weber'in fikirlerinin merkezinde, birtakım dini inançlar ile bir toplumda bunların taşıyıcısı olan belirli sosyal tabakalar arasındaki karmaşık ilişkilerin yer aldığı söylenebilir.²⁴ Ona göre din, dış etmenlerin basit bir ürününe indirgenemez; o, belirli amaçları olan, amaçlı bir şekilde güdülenmiş bireyler ve bu bireylerin içinde yaşamakta oldukları maddi ve manevi şartlarla ilgilidir. Bu nedenle, dinin muhtevası ve inananların kendi inanç ve uygulamaları hakkındaki algılamaları önemlidir.²⁵

2. Dini Davranış Teorileri

İnsanlar niçin dindar olmakta, belirli dini davranışları sergileme eğilimi göstermektedirler ve neden belli bir dine bağlanma ihtiyacı hissetmektedirler? Bu soruya cevap vermeye çalışan dört farklı kuramdan bahsedebiliriz. Bunlar; yoksunluk kuramı, sosyalleşme kuramı, rasyonel seçim kuramı ve anlam arayışı kuramıdır.²⁶

2.1. Yoksunluk Kuramı

Yoksunluk kuramı; dini davranışın, bireylerin hayatta engellerle karşılaştıkları durumlarda, telafi mekanizmasının bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, yaşamlarında engellerle karşılaşan ve tatminsizlik içinde bulunan insanlar, alternatif hedefler araştırırlar. Kendi kötü durumlarını tazmin etmek istediklerinde, dini telafi mekanizması karşılıklarına çıkmaktadır.²⁷ İnsanın bu dünyadaki hayal kırıklığı ne kadar büyükse, ölümden sonraki hayata olan inancı da o kadar büyük olur. Böylece, bu dünyanın ötesinde bir dünyanın varlığı, sosyal değerlere ve beklentilere ulaşmadaki çabalarda kaçınılmaz bir şekilde tecrübe edilen engellenmeleri telafi etme hizmeti görmektedir. Dini cemaatler de çeşitli mahrumiyetlerden kurtulmak için sarf edilen çabalardır. Dini aktiviteler, engellenme nedenlerini ortadan kaldırmaktan ziyade engellenme duygusunun telafi edilmesi işlevi görmektedirler.²⁸

Dinle ilgili analizlerde yoksunluk kavramının kullanılması Karl Marx'a kadar uzanmaktadır. Marx; dinin, toplumun ezilen kesimlerine bir tür telafi ve teselli sağlama işlevi gördüğünü, adaletsizliklere ve acılara karşı bir çeşit protesto ve tepki olduğunu²⁹ şu sözlerle ifade etmektedir: "Dini ızdırap, aynı zamanda gerçek ızdırabın bir ifadesi ve gerçek ızdıraba karşı bir protestodur. Din, bastırılmış varlığın müşahedesi, tıpkı ruhsuz bir dünyanın ruhu olduğu gibi kalpsiz bir

²³ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998, s.150,151; Cipriani, s.118.

²⁴ Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, "Sistematik Din Sosyolojisi: Max Weber", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.), Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008, s.95.

²⁵ Furseth ve Repstad, s.78.

²⁶ Furseth ve Repstad, s.203.

²⁷ Furseth ve Repstad, s.204-206.

²⁸ Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, "Dini Davranış Teorileri", Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz ve İsmail Güllü (çev.), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.16, (2004/1), s.259-260.

²⁹ Furseth ve Repstad, s.204.

dünyanın kalbi ve ezilenlerin iç çekişidir. O, insanların afyonudur.”³⁰ Ona göre; “dinin eleştirisi; kişinin tıpkı düşünmek, eylemde bulunmak ve kendi gerçeğini şekillendirmek konusunda akli başına gelmiş bir insanda olduğu gibi gözünü açar; böylece kişi kendi etrafında, dolayısıyla kendi güneşinin etrafında dönmeye başlayacaktır. Din ancak, insan kendi etrafında dönmediği sürece onun etrafında dönen aldatıcı bir güneştir.”³¹

Amerikalı din sosyologu Charles Young Glock (1919-), beş farklı yoksunluk çeşidinden bahsetmektedir: Ekonomik, sosyal, organizmal, ahlaki ve psikolojik yoksunluk. Ekonomik yoksunluk, fakirlik ve maddi yönden kötü durumda olmayı ifade ederken sosyal yoksunluk; kişinin, toplumda herkes tarafından arzu edilen statü, kariyer vb. özelliklerden mahrum oluşunu ima etmektedir. Organizmal yoksunluk, hastalık ya da diğer fiziki ya da zihni engeller dolayısıyla toplumda dezavantajlı durumda olanların durumunu tasvir eder. Ahlaki yoksunluk ise; bireyin, kendi değer sistemiyle toplumda cari olan değer sistemi arasında çatışma yaşaması ve kendi değerlerinin toplumda kabul görmemesi sonucunda ortaya çıkan yoksunluk çeşididir. Son olarak, psikolojik yoksunluk da; kişinin, kendisini dünyayla bütünleştirecek ve uyumlu bir biçimde hayatını devam ettirmesini sağlayacak uygun bir yorumlama ve değerlendirme sistemine sahip olmaması anlamına gelmektedir. Bütün bu yoksunluklara karşılık gelen bir dini telafi mekanizması vardır. Böylece; mahrum, fakir ve ümitsiz insanlar, bu dünyadan sonraki bir hayatta mahrumiyetlerinin giderileceği, bu dünyada çektikleri sıkıntılara sabretmelerinin mükâfatını alacakları ümidiyle mutlu olabilir ya da dini bir grup içinde, acı ve kayıplarının paylaşıldığı ve kendilerine destek verildiği hissiyle tatmin olabilirler.³²

Yoksunluk kuramını destekleyen çalışmalarda, sosyal yoksunluğun bireysel dindarlık üzerindeki etkileri vurgulanmaktadır. Buna göre, zayıf aile bağlarının olduğu ortamlardaki kişiler dine daha çok eğilim göstermektedirler. Dul kadınlar, bekârlar, çocuksuz evli kadınlar kilise konusunda diğerlerinden daha aktiftirler. Ayrıca, bir gruba bağlanma davranışları konusunda yapılan araştırmalar da, yoksunluk kuramını desteklemektedir. Bu bulgular göstermektedir ki; stres, kaygı azaltma işlevi gören, bir gruba bağlanma davranışına yol açmaktadır. Zaten dini aktivitelerin çoğu, grup aktiviteleridir.³³

Yoksunluk kuramının teorik eleştirisi, niçin bazı yoksun insanlar dine yönelirken diğerleri yönelmemektedir, sorusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca yoksun olmayan insanlar da kendilerine yol olarak dindarlığı seçebilmektedirler. Gerek Amerika’da gerekse İngiltere’de, yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip olanlar arasında kilise üyeliği ve kiliseye devamın yüksek olduğunu gösteren deneysel çalışmalar mevcuttur. Diğer bir tenkit ise; kuramın, dini grupların yeni dindarları çekmek için yaptıkları etkinlikleri hesaba katmaksızın yalnızca talep faktörüne odaklandığını ifade etmektedir.³⁴

³⁰ Marx ve Engels, s.122; Cipriani, s.45.

³¹ Marx ve Engels, s.122.

³² Furseth ve Repstad, s.204-206.

³³ Argyle ve Beit-Hallahmi, s.262.

³⁴ Furseth ve Repstad, s.207; Argyle ve Beit-Hallahmi, s.261.

2.2. Sosyalleşme Kuramı

Dini davranışı açıklamaya çalışan bir diğer teori olan sosyalleşme kuramı, doğumdan itibaren yetiştirildiğimiz şekilde düşünüp davranışta bulunduğumuzu ifade etmektedir. Bu teoriye göre dini davranış, inanç ve tecrübeler kültürün bir parçasıdır ve kültürün diğer unsurları gibi kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Dünyanın değişik bölgelerinde yetişen çocuklar, içinde yetiştikleri bölgesel dini inanışları benimsemeye eğilimli olmaktadır. Farklı ülkelerin farklı dinleri hakkında konuştuğumuzda bir dereceye kadar bunların değişmediğini, zaman içinde kalıcı olduğunu varsayıyoruz. Bu; açık bir şekilde, diğer inanç ve tutumlar gibi dinin de sosyalleşme süreçleri vasıtasıyla öğrenildiğini varsayan bir açıklamadır.³⁵

Anne-baba, öğretmen ve diğer yetişkinler, çocukların hayatında önemli rol modelleridir. Sosyalleşme genelde süreç olarak tanımlanır. Bireyler, peyderpey sosyal rollerine uyum sağlarlar ve bu roller tarafından ortaya konan beklentilere cevap vermeyi öğrenirler. Bu roller, az ya da çok davranışı tayin edebilir. Sosyolojik rol kuramı; bireylerin, büyük oranda diğerlerinin beklentileri tarafından kontrol edilen ve en nihayetinde içselleştirerek kendilerinin bir parçası yaptıkları kalıplar içinde düşündüklerini ve eylemde bulduklarını öngörmektedir. Başarılı sosyalleşme sonunda, sorumluluk bilinci yaratan bir sosyal kimlik inşası gerçekleşir.³⁶

Sosyoloji tarihinde, sosyalleşme ve rol kuramları daha çok işlevselcilikle ilişkilendirilir. İşlevselci kuram, toplumsal düzenin sürdürülmesi için yeni üyelerin belirli roller içinde sosyalleşmeleri gerektiğini öngörmektedir. Sosyalleşme teorisini eleştirenler; kuramın, normların içselleştirilmesi konusunda çok fazla iyimser olduğunu, bireyin diğerleri tarafından sosyal onaylanma arayacağı düşüncesini abarttığını ve bireyin davranışlarını, diğer insanların beklentilerinin bir sonucu olarak tasvir ederek son derece determinist bir davranış tasavvuru ortaya koyduğunu ifade etmektedirler.³⁷

Sosyalleşme teorisini destekleyen bazı deliller olmakla birlikte, birtakım sınırlılıklara sahip olduğu da açıktır. Her şeyden önce bu teori, kültür içi bireysel dini davranış farklılıklarını; yaşa, kişiliğe ya da belirli bir sosyal sınıfa mensup olmaya bağlı olarak ortaya çıkan farklı dindarlık eğilimlerini dikkate almamaktadır. Ayrıca, dini hareketlerin zaman içinde değişime uğrayabileceğini hesaba katmamakta, eskilerin yıkılıp yeni dini hareketlerin yükselişini görememektedir.³⁸ Dini farklılaşma ve çoğullaşmanın yaşandığı, kurumsal dindarlığın gerileyip bireysel dini tercihlerin ön plana çıktığı günümüzün modern toplumlarında, bireyin dini sosyalleşme sonucunda hiç sorgulamaksızın, belirli dini örüntüleri yerine getirdiğini savunmak kolay olmasa gerektir.³⁹

³⁵ Furseth ve Repstad, s.208; Argyle ve Beit-Hallahmi, s.257-258.

³⁶ Furseth ve Repstad, s.208.

³⁷ Furseth ve Repstad, s.210-211.

³⁸ Argyle ve Beit-Hallahmi, s.258.

³⁹ Furseth ve Repstad, s.212-213.

2.3. Rasyonel Seçim Kuramı

Bireylerin piyasada nasıl davrandıkları konusuna eğilen ekonomi kuramlarından ilham alan rasyonel seçim kuramı, piyasa merkezli kuramları arkadaşlık, aşk ve dine kadar hayatın bütün alanlarına genişletmektedir. Bu kurama göre, sosyal aktörler hedeflerine daima asgari risk ve maliyetle ulaşmaya çalışmaktadırlar. Onlar, içinde buldukları durumları rasyonel bir biçimde değerlendirerek mümkün en iyi alternatifi tercih ederler ve ödülleri maksimize ederken kayıplarını en aza indirmeye çalışırlar.⁴⁰

Rasyonel seçim kuramı, din sosyolojisinde yeni bir paradigma olmakla birlikte giderek büyüyen bir desteğe mazhar olmaktadır. Bu kuram; dinin, bireylere bir çeşit fayda ve ödül temin ettiği için, onların dindar olduklarını iddia etmektedir. Buna göre insanlar, kendilerine en fazla ödül veren dini gruplara gireceklerdir. Daha büyük oranda ödül sunan ve daha kesin bir profile sahip dini hareketler, daha az ödül sunan diğerlerinden daha fazla destek görecektir.⁴¹

Günümüz din sosyolojisinde ismi sık sık rasyonel seçim kuramıyla birlikte anılan Amerikalı sosyolog Rodney Stark (1934-) ve destekçileri, bütün insanlığın ezeli ve ebedi bir hayat talebi olduğunu, ebedi hayatı en ikna edici şekilde sunan dini hareketlerin daha fazla talep göreceğini iddia etmektedirler.⁴² Stark, aynı zamanda “dini ekonomi” kavramını da geliştirmiştir. Dini ekonomi ile Stark, düzenli ve potansiyel müşterileri olan bir dini pazarın ve bu pazarda satılacak ürünleri tedarik etmek için çalışan, bir satıcı gibi hareket eden, talep yaratan dini organizasyonların varlığını ifade etmeye çalışmaktadır.⁴³

Thomas Luckmann (1927-) da, “Görünmeyen Din” adlı eserinde, modern dünyada hususileşen dinin yani “modern kutsal kozmoz” un, potansiyel tüketici tarafından doğrudan ulaşılabilir hale geldiğini; nihai anlam modellerinin açık pazarda satışa sunulduğunu ve söz konusu modellerin üretimi, paketlenmesi ve satışının tüketicilerin ihtiyaç ve tercihleriyle belirlendiğini anlatmaktadır.⁴⁴

Kuramın eleştirilenleri; sosyal aktörlerin, kuramın iddia ettiği gibi daima çıkarları doğrultusunda ve rasyonel hareket edeceği fikrini sorgulamakta; aktörleri sosyal ve kültürel bağlamın dışında gördüğü için, kuramın çok fazla bireyselci olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre; insanlar, dini tercihlerinde, araba seçerken kullandıklarından daha farklı bir rasyonalite tipi kullanmaktadırlar. İnsanlar, bir araba markası seçtikleri gibi kolay ve doğrudan din değiştiremezler. Esasen, din tercihi bir yana; insanlar, en basit seçimlerinde bile, çoğunlukla sosyal ve kültürel bağlamlar içinde üretilen normlara riayet etmektedirler.⁴⁵

Rasyonel seçim kuramının, bütün eleştirilere rağmen, dini alanda kurumsal dindarlığın gerileyip bireysel tercihlerin ön plana çıktığı modern toplumdaki

⁴⁰ Furseth ve Repstad, s.213.

⁴¹ Furseth ve Repstad, s.213.

⁴² Furseth ve Repstad, s.214.

⁴³ Cipriani, s.296.

⁴⁴ Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din*, Ali Coşkun ve Fuat Aydın (çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s.97-98.

⁴⁵ Furseth ve Repstad, s.215-216.

dini hareketliliğin analizinde, sınırlı da olsa bir açıklama potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Anlam Arayışı Kuramı

Anlam arayışı kuramı; dinin, toplumsal olarak paylaşılan bir anlamlar seti sunduğuna vurgu yapmaktadır. Bu kuram, daha çok fenomenolojik, yorumlayıcı ve inşacı sosyolojik perspektiflerle ilişkilidir.

Dinle ilgili sosyolojik teorilerin birçoğu dinin; hayatın anlamı, başlangıcı, sonu, ölüm, kötülük gibi temel varoluşsal ve entelektüel sorunları çözmede toplumsal olarak paylaşılan bir anlamlar seti sunduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Weber, dinin; hayatın, bilim tarafından çözümlenemeyen şeytan, kötülük problemi ve ölüm gibi irrasyonel yönlerini anlamlandırma ile ilgilendiğini öne sürmüştür.⁴⁶

Durkheim ise, toplumu sembolize eden dini sembollerin egosantrik dürtüleri kontrol etme ve yaşamda bir disiplin temin etme işlevi gördüğüne vurgu yapmaktadır. Ona göre din ve toplum iç içe geçmiş gerçekliklerdir. Birbirinden ayrılması mümkün değildir. İnsanın dünyayı ve kendisini vasıtasıyla anlamlandırdığı ilk açıklama sistemleri dini kökenlidir.⁴⁷

Luckmann; Durkheim'den ilham alarak, dinin bireysel kimliğin inşasında önemli bir rol icra ettiğini, hatta toplum içinde bireysel varoluş probleminin dini bir problem olduğunu vurgularken,⁴⁸ Amerikalı sosyolog Robert Neelly Bellah (1927-) da; yine Durkheim'den ilham alarak, dinin bireye ve gruba bir kimlik duygusu, bir benlik ve çevre tanımlaması verdiğini söylemektedir. O; seküler Amerikan dinini, ortak anlamlara vurgu yaparak toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir sivil din olarak tanımlamaktadır. Bu sivil dini toplumun çoğunluğunun desteklediğine dair deliller bulunmaktadır. Bu dine destek vermemek, Amerika'nın diğer merkezi değerlerinin reddi anlamına gelmektedir.⁴⁹

Peter Ludwig Berger (1929-) de; "Kutsal Şemsiye" adlı eserinde, sosyal gerçekliğin kurulması ve devam ettirilmesinde dinin oynadığı hayati rolü tasvir etmektedir. Ona göre din, tarih boyunca önemli bir anlam kaynağı olmuş ve dünyanın yorumlanmasında bir düzen unsuru teşkil etmiştir. O, sosyal gerçekliğe nihai bir anlam kaynağı sunarak ve onu aşkınlaştırarak, anomi kâbusuna karşı nihai bir kalkan oluşturmuş ve statükoyu meşrulaştırmanın tarihteki en yaygın ve en etkin aracı olagelmıştır.⁵⁰

Sonuç

Sosyolojinin temel inceleme konusunu teşkil eden sosyal davranış, pozitivist ve yorumlayıcı sosyoloji ekollerince farklı şekillerde tasavvur edilmektedir. Sosyal bilimleri doğa bilimlerinin bir uzantısı olarak görüp, doğa bilimsel yöntemi sosyolojiye uygulayan pozitivist sosyoloji ekolü, doğal olgular gibi düzenlilik ve nedensellik yasalarına tâbi sosyal olgular tasavvur etmekte ve

⁴⁶ Argyle ve Beit-Hallahmi, s.250.

⁴⁷ Argyle ve Beit-Hallahmi, s.250; Cipriani, s.105.

⁴⁸ Luckmann, s.12 ve 36-44.

⁴⁹ Argyle ve Beit-Hallahmi, s.250 ve 270.

⁵⁰ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, Ali Coşkun (çev.), 3. Basım, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s.66 ve 75; Furseth ve Repstad, s.219.

böylece toplumsal yasalara ulaşır, toplumsal değişme ve gelişmeleri kontrol etme amacı gütmektedir. Doğa ve toplumun aynı yasalar tarafından yönetildiği ve dolayısıyla birey davranışlarının büyük ölçüde dış güçler tarafından belirlendiğini öne süren pozitivist sosyologlara göre; doğanın sabit kanunlarla idare edilmesi gibi, insanın eylemlerinin de öyle ya da böyle toplumsal yapı tarafından belirlendiğini kabul etmek gerekir. Onlara göre; insanlar, seçeneklere sahip olmakla birlikte bu seçenekler çoğunlukla yapısal olarak belirlenmiştir.

Pozitivist sosyoloji ekolüyle keskin bir karşıtlık halinde olan yorumlayıcı sosyoloji ekolü ise doğal dünya ile sosyal dünyanın farklılığını vurgulamakta, sosyal dünyanın bilinçli, irade sahibi, yaratıcı, başkalarının eylemlerini yorumlayan ve dikkate aldıklarına dayanarak bir eylem çizgisi geliştiren insan failinin müşterek eylemleriyle inşa edilen ve yorumlama süreci içinde her an değiştirilip dönüştürülen bir oluşum süreci olduğunu savunmaktadır. Yorumcu sosyoloji, sosyal davranışın altında yatan öznel anlamın anlaşılıp yorumlanmasını sosyolojik analizin merkezine yerleştirmiş; kurum, yapı, sistem vb. kavramların, birlikte eylemde bulunan insanlardan ve onların niyet, amaç, değer ve sembolik evrenlerinden bağımsız bir anlama sahip olmadıklarını vurgulamıştır.

Yapısal kuramlar dini davranışı, büyük ölçekli toplumsal değişimlerin bir sonucu olarak görme eğilimindedirler ve dinin toplumun ihtiyaçları konusunda sahip olduğu önemi vurgulamaktadırlar. Bu kuramlarda din; çizgisel bir tarihi gelişmenin, toplumsal bir bilincin veya sistemin dengeye yönelik eğiliminin bir ürünü olarak tasavvur edilmekte, dini davranış ekonomik, sosyolojik ya da psikolojik birtakım olgu ya da süreçlere irca edilmektedir.

Yorumcu kuramlara göre ise din, toplumun sürekli olma ihtiyacı ile değil, bireyin anlam arayışı ihtiyacı ile ilgili olup; belli bir tarihi bağlamda yaşamış muayyen bireylerin ürünüdür. Bu teoriler, bireylerin dini eyleme ilişkin gerekçelerini vurgulamaya da önem vermektedirler. Yorumlayıcı sosyolojiye göre din, dış etmenlerin basit bir ürününe indirgenemez; o, belirli hedefleri olan, amaçlı bir şekilde güdülenmiş bireyler ve bu bireylerin içinde yaşamakta oldukları maddi ve manevi şartlarla ilgilidir. Bu nedenle, dinin muhtevası ve inananların kendi inanç ve uygulamaları hakkındaki algılamaları önemlidir.

İnsanların niçin dindar olduklarını, belirli dini davranışları neden sergilediklerini ve dine niçin ihtiyaç duyduklarını inceleyen kuramları dört başlıkta incelemek mümkündür. Bunlar: Yoksunluk, sosyalleşme, rasyonel seçim ve anlam arayışı kuramlarıdır.

Kaynakça

- Akyüz, Niyazi ve İhsan Çapcıoğlu. "Sistemik Din Sosyolojisi": Max Weber". *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2008, ss.93-99.
- Argyle, Michael ve Benjamin Beit Hallahmi. "Dini Davranış Teorileri". Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz ve İsmail Güllü (çev.). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı.16, 2004/1, ss.247-280.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Korkmaz Alemdar (çev.). 1. Baskı. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.

- Arslantürk, Zeki. "Din Sosyolojisinin Konusu". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.). 1. Basım. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, ss.11-35.
- Arslantürk, Zeki ve M. Tayfun Amman. *Sosyoloji*. 4. Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye*. Ali Coşkun (çev.). 3. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Cipriani, Roberto. *Din sosyolojisi Tarih ve Teoriler*. Ali Coşkun (hızl.). 1. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Furseth, Inger ve Pal Repstad. *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. İhsan Çapcıoğlu ve Halil Aydınalp (çev.). 1. Basım. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.
- Giddens, Anthony. *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. Ümit Tatlıcan (çev.). 1. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Johnson, Paul E. "Dini Davranış". Habil Şentürk (çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1985, ss.25-29.
- Kehrer, Günter. "Din Sosyolojisi". M. Emin Köktaş (çev.). *Din Sosyolojisi*. Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (drl.). 3. Basım. Ankara: Vadi Yayınları, 2007, ss.21-118.
- Kızılçelik, Sezgin. *Sosyoloji Teorileri II*. 2. Basım. Konya: Yunus Emre Limited Şirketi, 1994.
- Kobyay, Murat. *Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*. 1. Basım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Kobyay, Murat. "Sosyal Bilimler ve Dini İlimlerde Davranış Tasavvuru". *Toplum Bilimleri Dergisi*. C.6, Sayı:12 (Temmuz-Aralık 2012), ss.179-196.
- Layder, Derek. *Sosyal Teoriye Giriş*. Ümit Tatlıcan (çev.). 1. Basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2006
- Luckmann, Thomas. *Görünmeyen Din*. Ali Coşkun ve Fuat Aydın (çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Marx, Karl ve Friedrik Engels . "Din ve Sosyolojisi". Mevlüde Ayyıldız (çev.). *Din Sosyolojisi*. Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş (drl.). 3. Basım. Ankara: Vadi Yayınları, 2007, ss.121-131.
- Poloma, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Hayriye Erbaş (çev.). 4. Basım. Ankara: Palme Yayıncılık, 2011.
- Slattery, Martin. *Sosyoloji'de Temel Fikirler*. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz (hızl.). Sentez Yayıncılık, 2008.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Osman Akınhay (çev.). 1. Basım, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Wallace, Ruth A. ve Alison Wolf. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Leyla Elburuz ve M. Rami Ayas (çev.). 1. Basım. İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.
- Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. Latif Boyacı (çev.). 1. Basım. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.
- Weber, Max. *Sosyolojinin Temel Kavramları*. Medeni Beyaztaş (çev.). 6. Basım. İstanbul: Bakış Yayınları, 2007.